

Т.М. Мельник (Київський національний торговельно-економічний університет, Україна)

Т.Л. Вишинська (Київський національний торговельно-економічний університет, Україна)

ПРОТИДІЯ ТІНІЗАЦІЇ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

У статті розкрито сутність тінізації зовнішньоекономічної діяльності та досліджено її структуру. Визначено частку тіньової економіки у сфері зовнішньоекономічної діяльності України і сформульовано пропозиції щодо її детінізації.

Ключові слова: тіньова економіка, зовнішньоекономічна діяльність, детінізація.

Табл. 3. Рис. 1. Літ. 38.

Т.Н. Мельник (Киевский национальный торгово-экономический университет, Украина)

Т.Л. Вышинская (Киевский национальный торгово-экономический университет, Украина)

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ТЕНИЗАЦИИ ВО ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ УКРАИНЫ

В статье раскрыта сущность тенизации внешнеэкономической деятельности и исследовано ее структуру. Определена доля теневой экономики в сфере внешнеэкономической деятельности Украины и сформулированы предложения по ее детенизации.

Ключевые слова: теневая экономика, внешнеэкономическая деятельность, детенизация.

T.M. Melnyk (Kyiv National University of Trade and Economy, Ukraine)

T.L. Vyshynska (Kyiv National University of Trade and Economy, Ukraine)

COUNTERACTIONS TO SHADOWING WITHIN EXTERNAL ECONOMIC RELATIONS OF UKRAINE

The article explores the essence of shadowing of foreign economic activity and studies its structure. The share of shadow economy within the external economic activity of Ukraine is estimated, and propositions on its deshadowing are carried out.

Keywords: shadow economy; external economic activity; deshadowing.

Постановка проблеми. У сучасному світі немає жодної країни, жодної економіки, в якій би була відсутня тіньова економічна діяльність у сфері зовнішньої торгівлі товарами. За оцінками експертів, орієнтовні обсяги міжнародного товарообігу, пов'язаного з контрабандою, торгівлею «піратськими товарами», перевищують 20% легального світового товарообігу; «відмивання» тіньових доходів у сфері міжнародного бізнесу сягає 2–5% світового валового продукту [26; 36].

З огляду на значущість проблеми виникає потреба в ґрунтовному дослідженні тіньової економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі товарами в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження тіньової економічної діяльності висвітлено у працях Н. Бокуна [10], П. Герасимова [11], Ю. Латова [18] та інших. Проблематику тіньової економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі досліджували такі науковці, як Л. Абалкін [7], Я. Жа-

ліло [21], Т. Тишук [21], М. Флейчук [22] та інші. Методологічні підходи до оцінки тіньової економіки, у тому числі і у сфері зовнішньої торгівлі товарами розглядали у своїх працях А. Агієнко [8], А. Архіпов [9], І. Єлісеєва [15], Б. Рябушкін [20], Ф. Шнайдер [36], А. Яковлев [24] та інші.

Проте в науковому обігу досі не має поняття «тіньова зовнішньоекономічна діяльність», недостатньо опрацьована методологія визначення тіньових оборотів у цій сфері, питання її реалізації в економічній практиці ще є дискусійними та потребують подальшого дослідження.

Мета дослідження полягає у дослідженні тінізації зовнішньоекономічної діяльності в Україні та узагальненні світового досвіду протидії цьому явищу.

Основні результати дослідження. Дослідження тіньової економіки продовжується вже більш півстоліття, проте все ще не вщухають дискусії з приводу її визначення, класифікації, причин виникнення та соціально-економічних наслідків, методів оцінювання та заходів з протидії.

В історії зарубіжних досліджень тіньової економіки з певною мірою умовності можна виділити два етапи:

I етап (1970–1980-і рр.): емпіричні дослідження, накопичення первинної інформації;

II етап (1980–1990-і рр.): поглиблений економіко-теоретичний аналіз, осмислення накопиченої інформації [9].

Започаткував дослідження неформальних економічних відносин англійський соціолог К. Харт [32], який, вивчаючи економічне життя столиці Гани (м. Аккра) наприкінці 60 рр. ХХ ст., з'ясував, що більшість працюючого місцевого населення не має жодного відношення до офіційної економічної системи та об'єднав «самозайнятих» працівників поняттям «неформальний сектор».

К. Харт розділив доходи місцевого населення на 3 групи на основі протиставлення «формального – неформального» та «законного – незаконного»:

1. **Формальні доходи** – зарплата в державному та приватному секторах, трансфертні платежі (пенсії, допомога з безробіття).

2. **Законні неформальні доходи** – від зайнятості в первинному (сільське господарство), вторинному (працюючі ремісники, кравці та інші) і третинному (велика та мала торгівля) секторах, від виробництва послуг.

3. **Незаконні неформальні доходи** – від послуг (нелегальних кредиторів, продавців наркотиків, контрабандистів та інші) і трансфертів (від крадіжок, гемблінгу тощо) [32].

К. Харт був першим, хто наголосив на важливості та необхідності аналізу неформальних структур, оскільки без нього офіційні економічні показники є досить сумнівними, а оцінка найважливіших економічних процесів і тенденцій – неадекватною [32].

У 1972 р. були опубліковані результати колективного дослідження неформальної економічної діяльності у Кенії, здійсненого Міжнародною організацією праці [33]. Тоді ж американським економістом П. Гутманном було доведено, що неформальний сектор економіки існує не лише в слаборозвинених країнах, але й у розвинених капіталістичних країнах [30]. Дослідник оцінив тіньовий сектор економіки США на рівні 10% від офіційно зареєстрованого ВВП [31]. Майже паралельно з працями П. Гутманна [30; 31] були опубліко-

вані праці, в яких наводились дещо інші оцінки рівня тіньового сектору у США: американський економіст Е. Фейг [28] підрахував, що неформальна економіка охоплює третину офіційного ВВП, а В. Танзі [37] визначив тіньову економіку США на рівні 4,4% ВВП.

Праці цих вчених дали стрімкий поштовх дослідженням рівнів тіньової економіки у багатьох країнах світу.

Перші публікації про існування тіньового економічного сектору у країнах соціалістичного табору з'явилися ще у 1977 р. («Друга економіка в СРСР» американського радянолога Г. Гроссмана [29] та «Кольорові ринки в Радянському Союзі» А. Каценелінбойгена [34]).

До 1989 р. серед дослідників тіньової економіки панувала думка, що основна причина її виникнення – це наслідки модернізації, в результаті якої селяни йдуть до міст з надією знайти більший заробіток, проте не можуть влаштуватися на роботу в промисловості через брак навичок та досвіду, а відтак, змушені займатися тіньовою діяльністю.

Принципово новий підхід до генезису тіньової економіки було висунуто у 1989 р. перуанським економістом Е. де Сото в монографії «Інший шлях» [13], де зазначається, що основною причиною тіньової економіки є бюрократизм.

За дослідженнями окремих російських вчених, основними причинами виникнення та зростання тіньової економіки є економічні, соціальні, соціокультурні, правові та політичні (табл. 1).

Таблиця 1. Причини виникнення і зростання масштабів тіньової економіки*

Причини	Сутність
Економічні	- високі ставки, велика кількість і складний механізм розрахунку податків; встановлення пільгових умов функціонування окремим суб'єктам господарювання; - прагнення підприємців отримати надприбутки від своєї діяльності; - взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами.
Соціальні	- високий рівень безробіття та орієнтація частини населення на те, щоб отримати дохід у будь-який спосіб; - низький рівень життя населення.
Соціокультурні	- слабка етична основа підприємництва
Правові	- недосконалість правової бази підприємництва; - слабе забезпечення правоохоронних структур необхідними матеріально-технічними ресурсами; - низький рівень правового пізнання і правової культури населення; - слабка підготовка робітників правоохоронних закладів до діяльності в нових економічних умовах; - відсутність чіткої межі між офіційною й тіньовою діяльністю.
Політичні	- суперечності в політичній системі.

* складено за даними [12; 17].

Емпіричний аналіз можливостей розвитку тіньової економіки в різних секторах економіки свідчить, що найбільш сприятливими умовами для його здійснення є зовнішньоекономічна діяльність. Це пов'язано з особливостями перетину кордонів, масовістю режимів й операцій з експорту та імпорту товарів, недостатньою відпрацьованістю законодавства у цій сфері в країнах з перехідною економікою.

Тіньова діяльність у зовнішньоекономічній сфері пов'язана зі здійсненням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності сумнівних або таких, що по-

рушують чинне законодавство та не враховуються офіційною статистикою, зовнішньоторговельних операцій. Суб'єкти ухиляються від сплати загальнообов'язкових податків та зборів з метою мінімізації економічних витрат та, відповідно, максимізації прибутків, нехтуючи при цьому загальноприйнятими у суспільстві моральними нормами й принципами.

Структуру тіньової зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) доцільно розгляди за двома основними критеріями: 1) приховування від офіційного обліку (неофіційна, неформальна, фіктивна); 2) порушення чинного законодавства (нелегальна, кримінальна). До *неофіційної* економічної діяльності у зовнішньоекономічній сфері відноситься законна діяльність суб'єктів ЗЕД, обсяги якої приховуються або зменшуються з метою мінімізації або ухилення від сплати обов'язкових податків і зборів при здійсненні ними зовнішньоторговельних операцій. При цьому використовуються такі методи, як спотворення номенклатури товарів; порушення ідентифікації товарів; віднесення готових виробів до комплектуючих; зміна кількості та якості; зміна технічних характеристик; фальсифікація інформації про країну походження товарів з метою застосування режиму найбільшого сприяння.

У функціонуванні неофіційної економіки у сфері зовнішньоекономічної діяльності значну роль відіграють офшорні центри, що зумовлено відмінностями у податковому законодавстві та рівнях оподаткування у різних країнах. У зв'язку з цим суб'єкти ринку мають можливість мінімізувати сплату податків завдяки наявності офшорних зон, вивести з-під контролю фіскальних і правоохоронних органів частину найбільш сумнівних або протизаконних фінансово-господарських операцій.

Неофіційна економіка у сфері зовнішньоекономічної діяльності пов'язана з діяльністю різних суб'єктів: експортерів, які використовують трансфертні ціни з метою вивозу фінансових ресурсів й ухилення від сплати податків до бюджету, та імпортерів, які застосовують так звані «сірі» схеми з цією ж метою.

До *неформальної економічної діяльності у зовнішньоекономічному секторі* необхідно віднести неформальну транскордонну торгівлю («неорганізований імпорт») – легальне ввезення товарів до країни фізичними особами (як резидентами, так і нерезидентами) з метою подальшого продажу на внутрішньому ринку. За такої торгівлі Україна, окрім митних податків, втрачає також податки з прибутку від продажів ввезених товарів. Крім того, товари, ввезені фізичними особами ніби для особистого використання, не проходять жодних перевірок та можуть бути шкідливими для здоров'я і життя населення, наприклад, це можуть бути токсичні іграшки чи радіоактивний посуд. Однак такий вид торгівлі є законним, оскільки довести, що громадянин ввозить товари не для особистого вжитку, майже неможливо.

Досвід свідчить, що у сфері зовнішньоекономічної діяльності досить розповсюдженими є фіктивні угоди, які використовуються для приховування реально здійсненої операції з метою сплати меншої кількості податків або вивозу фінансових ресурсів за кордон. Найбільш яскравим прикладом фіктивної операції є псевдоекспорт. Сутність його полягає в тому, що при здійсненні контракту, який ніби передбачає експорт товару, останній не перетинає митний кордон, а реалізується всередині країни. Водночас документи оформлюю-

ться як на здійснений експорт з метою незаконного повернення податку на додану вартість (ПДВ). Можна виокремити такі негативні тенденції у сфері адміністрування ПДВ: зниження економічної ефективності адміністрування ПДВ на фоні посилення галузевих і міжрегіональних диспропорцій у його відшкодуванні; щорічне збільшення кількості злочинів, пов'язаних з ПДВ у структурі економічної злочинності, та розмірів заподіяної ними шкоди; високий рівень латентності злочинів [23].

При цьому експерти відзначають, що вказані тенденції формуються через недосконалість і нестабільність вітчизняного законодавства, високий рівень корупції у державі та низьку ефективність роботи контролюючих та правоохоронних органів [23].

Застосування суб'єктами ЗЕД пільг з ПДВ, які спрямовані на стимулювання вітчизняного експорту та покращення інвестиційного клімату, у разі псевдоекспорту не тільки завдає непоправної шкоди державному бюджету, але й гальмує здійснення належних виплат законослухняним платникам податків.

Нелегальна економіка у сфері зовнішньоекономічної діяльності пов'язана, зокрема, з діяльністю фізичних осіб-нерезидентів, які незаконно перебувають на території України. Між нелегальною трудовою міграцією й тінговою економікою існує тісний зв'язок. З одного боку, тінвовий бізнес провокує нелегальну міграцію, зумовлену попитом на дешеву та беззахисну працю мігрантів. З іншого – нелегальні мігранти в країні, для яких офіційна зайнятість є неможливою, сприяють розвитку й процвітанню тінгової економіки.

До нелегальної діяльності у зовнішньоекономічному секторі відноситься також порушення митних правил. У розд. I гл. 1 ст. 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення [1] зазначено, що питання адміністративної відповідальності за *порушення митних правил* регулюються Митним кодексом України. У розд. XVIII гл. 67 ст. 458 Митного кодексу України [4] вказано, що порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, сутністю якого є протиправні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що зазіхають на встановлений цим кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю й митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на митні органи цим кодексом чи іншими законами України і за які цим кодексом передбачена адміністративна відповідальність [4].

У сфері зовнішньоекономічної діяльності здійснюють кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від сплати податків (ст. 212 Кримінального кодексу України) [2].

Основні засоби, які використовують суб'єкти ЗЕД при здійсненні тінгової економічної діяльності, зображено на рис. 1. При здійсненні експортних операцій ці засоби застосовуються з метою незаконного відшкодування ПДВ та впливу фінансових ресурсів за кордон. При здійсненні імпорتنих операцій – задля ухилення від сплати податків і впливу фінансових ресурсів за кордон.

Оцінити масштаби тінгової економіки у зовнішньоекономічному секторі досить складно. Орієнтовні дані можна отримати на основі використання

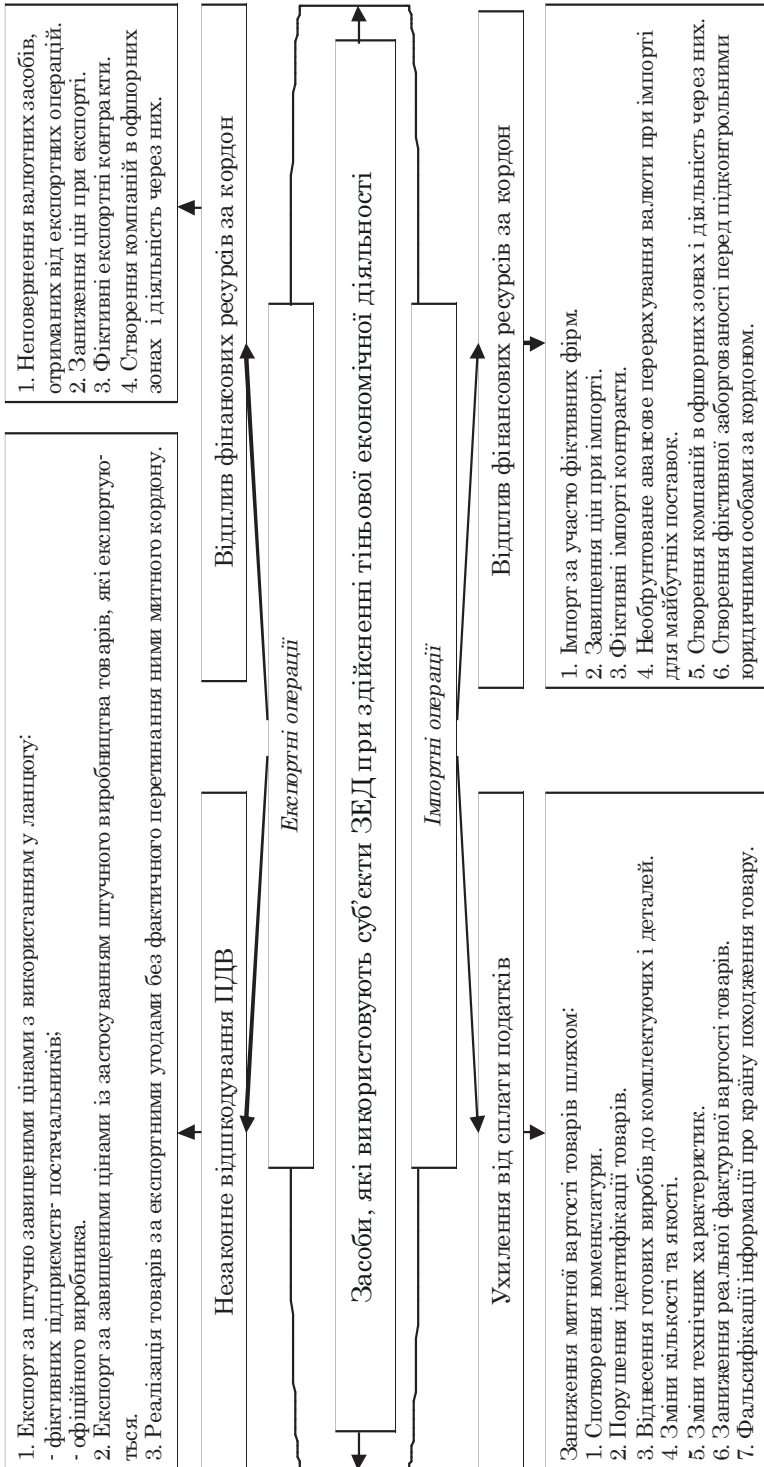

Рис. 1. Засоби, які використовують суб'єкти ЗЕД при здійсненні тіньової економічної діяльності, авторська розробка

обліково-статистичних методів (прямих і непрямих). До прямих методів, які можна використати для оцінки тіньової економіки у зовнішньоекономічному секторі, належать: опитування, вибіркові обстеження та податкові перевірки. Але ці методи не є універсальними, потребують великих трудових витрат, не охоплюють усіх зовнішньоторговельних операцій, дозволяють оцінити лише конкретні випадки, що не дає можливості проаналізувати динаміку частки тіньової економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі товарами. Тому нами було обрано метод розбіжностей даних – «дзеркальна статистика», який належить до непрямих методів і полягає у зіставленні показників імпорту товарів однієї конкретної країни з відповідними показниками експорту країни-партнера та навпаки. При цьому первинними джерелами інформації слугують дані національних статистичних і митних служб, а також електронні бази даних міжнародних організацій (Офіційного бюро статистики Європейського Союзу [27] та офіційної статистичної бази даних Організації Об'єднаних Націй [38]).

Таблиця 2. Динаміка тіньової економіки в Україні, 2005–2010 рр.

Роки	Обсяг офіційного ВВП, млн. дол. США [35]	Рівень тіньової економіки		Рівень тіньової економіки у сфері зовнішньоекономічної діяльності*		
		% від ВВП [21]	млн. дол. США*	% від ВВП	% від загального рівня тіньової економіки	млн. дол. США
2005	86142	28	24119,76	12,98	46,34	11177,8
2006	107753	28	30170,84	13,05	46,62	14064,22
2007	142719	28	39961,32	13,88	49,57	19808,75
2008	179992	34	61197,28	14,98	44,07	26970,68
2009	117227	39	45718,53	18,35	47,05	21509,76
2010	137936	38	52415,68	11,92	31,38	16445,84

* авторські розрахунки.

Отримані нами результати свідчать про зростаючу динаміку обсягів тіньових операцій. Їхня частка у відсотках до ВВП протягом 2005–2009 рр. збільшилася з 12,98% до 18,35%, що становило у 2009 р. 47,05% від загального рівня тіньової економіки в Україні. Найбільше зростання цієї частки у 2008–2009 рр. пов'язане з кризовими явищами, які негативно вплинули на дієвість важелів управління як на рівні національних економік, так і у глобальному вимірі, що спричинило послаблення протидії тінізації економічних відносин. Унаслідок негативних очікувань в Україні на цьому етапі домінували процеси масового й швидкого виведення коштів «у тінь» з метою запобігання ймовірній втраті капіталів.

Отже, процеси стрімкого збільшення тінізації економіки України, у тому числі й у сфері зовнішньоекономічної діяльності, у 2008–2009 рр. визначалися тенденціями «страхування ризиків» через вилучення капіталів із легального обігу. Проте через неможливість повноцінного ведення бізнесу поза легальним сектором, за наявності ознак відновлення економіки та покращення очікувань у 2010 р. суб'єкти господарювання поступово почали повертати капітал до легального сектору економіки [21].

Крім вказаних видів тіньової діяльності, для України загрозливим є приховане виведення капіталу за кордон. Процес виведення ґрунтується на вико-

ристанні низки штучних схем, зокрема, міжнародного структурування бізнесу, маніпулювання цінами, фіктивних послугах, операціях з цінними паперами, страхуванні, які дозволяють розмістити прибутки у «податкових гаванях».

Перепони для прихованого виведення капіталів з країни, де безпосередньо здійснюється виробництво товарів і послуг, мають забезпечувати умови, за яких максимально зменшується економічний ефект переведення прибутку до «податкових гаваней». Заходи, які з цією метою використовуються в країнах Організації економічного співробітництва та розвитку, полягають у формуванні таких умов, за яких переведення у ці гавані не супроводжується зменшенням податкового навантаження. Ці заходи дозволяють створити у національних економіках еквівалентні умови як для суб'єктів господарювання, що розміщують повний цикл бізнес-процесів, а, відповідно, і прибутки, у межах національної економіки, так і для суб'єктів господарювання, які окремі бізнес-процеси та прибутки штучно переводять у «податкові гавані». Завдяки цим заходам легальне переведення прибутків у «податкові гавані» супроводжується додатковими платежами до бюджету та витратами, а нелегальне – з ризиками притягнення до відповідальності.

Для України вкрай актуальним є пошук додаткових ресурсів для розвитку економіки, тому проблема виведення капіталів в офшори може розглядатися, по-перше, з точки зору зменшення їх обсягів у поточному періоді, і, по-друге, повернення раніше виведених капіталів.

Водночас, у низці зарубіжних публікацій зазначається, що вплив капіталів не можна зупинити жодними прямими заходами. Так, Р. Дорнбуш вважає, що світова практика не має прикладів успішного контролю за цим процесом, тому зусилля держави мають спрямовуватися на мінімізацію причин впливу капіталів [14]. Це стосується передусім посилення довіри до владних інституцій у країні, поліпшення інвестиційного клімату, дотримання чинного законодавства всіма учасниками економічної діяльності.

Тривала пасивність законодавців та уряду щодо протидії прихованому виведенню капіталів призводить до постійного зменшення фінансового потенціалу країни, скорочення податкової бази, перенесення податкового навантаження на населення та бізнес, який працює в легальному секторі економіки, спричиняє нестабільність національної фінансової системи, посилює конфронтацію у суспільстві, зростання злочинності та корумпованості, зниження конкурентоздатності легальної економіки, збільшення неконтрольованої торгівлі низькоякісними товарами й товарами, небезпечними для споживача.

Тіньова економіка деформує всі сфери економічних відносин (фінансово-кредитну, податкову тощо). Зменшення податкової бази призводить до перерозподілу податкового навантаження та зменшення конкурентоспроможності легальної економічної діяльності. Деформується бюджетна система, погіршуються умови розвитку соціальної сфери, зростає диференціація в життєвому рівні. Надмірне збільшення тіньового сектору негативно впливає на макроекономічну політику держави, спричиняє серйозні похибки при визначенні стану економіки, що призводить до збільшення кількості помилок при макроекономічному регулюванні у зв'язку з відсутністю достовірних даних про мас-

штаби, структуру та динаміку тіньової економіки. У результаті зменшується керованість економікою.

З огляду на різні форми тіньової економіки, державний вплив на неї має здійснюватися диференційовано. На неофіційну, неформальну та фіктивну форми тіньової економічної діяльності має бути здійснено непрямий вплив через удосконалення законодавчої системи, стимулювання легалізації підприємницької діяльності. Нелегальна та кримінальна вимагають переважно прямих методів державного примусу.

Підвищення ефективності протидії розвитку тіньової економіки в усіх її проявах сприятиме нормалізації економіки, зменшенню можливостей незаконного збагачення, покращенню соціального клімату в країні.

Основними суб'єктами протидії тінзації економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі є Державна служба фінансового моніторингу України, Національний банк України, Служба безпеки України, Державна митна служба України, Державна податкова служба України, Податкова міліція, Антимонопольний комітет України та Генеральна прокуратура України.

Діяльність Держфінмоніторингу України у цьому контексті спрямована на розслідування сумнівних торговельних операцій; операцій, пов'язаних із незаконним виведенням грошових коштів за кордон; операцій в інвестиційній сфері; виявлення фактів і припинення протиправної діяльності «конвертаційних» центрів та підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом.

Держфінмоніторингом України досліджуються також методи, які використовуються в операціях із незаконним виведенням фінансових ресурсів за кордон, а саме: оплата імпорتنих контрактів без фактичної поставки товару на митну територію України; придбання товарів за завищеними цінами; імпорту продукції із заниженою вартістю [16].

За результатами аналізу отриманих повідомлень про підозрілі фінансові операції Держфінмоніторингом України протягом 2004–2011 рр. було направлено до правоохоронних органів 4214 матеріалів (табл. 3), з них найбільшу кількість матеріалів було надіслано до Міністерства внутрішніх справ і податкової служби України.

Таблиця 3. Кількість матеріалів щодо підозрілих фінансових операцій, направлених Держфінмоніторингом України до правоохоронних органів протягом 2003–2011 рр. [16]

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Всього
Генеральна прокуратура України	32	46	34	47	30	41	21	18	269
Державна податкова служба України	40	75	117	169	207	350	115	227	1300
Міністерство внутрішніх справ України	48	91	135	145	175	375	167	236	1372
Служба безпеки України	44	109	160	159	229	368	105	99	1273
Всього	164	321	446	520	641	1134	408	580	4214

Необхідно зазначити, що у 2009 р. Держфінмоніторингом України було зареєстровано стрімке збільшення кількості підозрілих фінансових операцій

(майже вдвічі порівняно з 2008 р.), що пов'язано з економічною кризою та банкрутством економічних суб'єктів вивести свої капітали «у тінь» з метою запобігання їх ймовірній втраті.

Держфінмоніторингом України за участю правоохоронних органів було викрито різноманітні схеми відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом (виведення коштів за кордон; операції «конвертаційного» центру, використання цінних паперів у шахрайських діях, безтоварні операції циклічного характеру, транзитні грошові коридори транснаціонального характеру). Крім того, у звіті Держфінмоніторингу України за 2010 р. зазначено, що у схемах із перерахуванням коштів без фактичної поставки товару на територію України майже половина – це угоди за участю компаній, що належать до юрисдикції Республіки Кіпр [16].

Високий ризик фінансових операцій з відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом, мають послуги, які надаються банками через мережу Інтернет.

У контексті протидії відмиванню грошей, одержаних злочинним шляхом через послуги електронного банкінгу, Національний банк України дотримується принципів управління ризиками, розроблених Базельським комітетом з банківського нагляду [25], до яких відносяться: нагляд з боку вищого керівництва банку за електронним банкінгом, управління безпекою, управління правовим і репутаційним ризиками.

Державним правоохоронним органом спеціального призначення, який у межах визначеної законодавством компетенції здійснює протидію нелегальній економічній діяльності у сфері зовнішньої торгівлі, є Служба безпеки України, до основних завдань якої в зазначеному контексті належить: здійснення заходів, пов'язаних з охороною державних інтересів у зовнішньоекономічній діяльності; виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень (виявлення та запобігання ввезенню в Україну товарів поза митним контролем; протидія відпливу фінансових ресурсів, отриманих незаконним шляхом, за межі країни; протидія незаконному ввезенню в Україну зброї, боеприпасів, вибухових, радіоактивних речовин і наркотичних засобів; протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом у сфері зовнішньоекономічної діяльності; протидія ввезенню та вивезенню на територію держави фальсифікованих лікарських засобів; протидія незаконному імпорту й експорту з країни стратегічних сировинних запасів).

Контроль за виконанням митного законодавства здійснюється Державною митною службою України. З метою протидії нелегальній економічній діяльності у сфері зовнішньої торгівлі Держмитслужба України здійснює контроль за наданням митними органами в однаковому порядку тарифних пільг і преференцій, передбачених законодавством України та міжнародними договорами; контроль за правильністю визначення країни походження товарів, що ввозяться в Україну; перевіряє сертифікати про походження товарів і направляє запити до уповноважених органів на видачу сертифікатів іноземних країн щодо перевірки походження товарів; забезпечує верифікацію сертифікатів про походження товарів з України, контролює правильність визначення митної вартості товарів.

Центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію єдиної державної податкової політики, є Державна податкова служба України (ДПС України), основними завданнями якої в контексті протидії тінізації зовнішньої торгівлі товарами є [6]: здійснення контролю за додержанням податкового законодавства та іншого законодавства у випадках, коли здійснення такого контролю покладено на органи державної податкової служби; запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх виявлення, розкриття, припинення та розслідування.

ДПС України, відповідно до покладених на неї завдань, виконує роботу, пов'язану з: здійсненням контролю за своєчасністю подання передбаченої законом звітності (декларацій, розрахунків тощо), своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування та сплати податків, інших платежів, контроль за встановленими законом строками здійснення розрахунків в іноземній валюті, за додержанням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів [6].

Слідчі органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, проводять досудове розслідування злочинів, передбачених статтями Кримінального кодексу (КК) України: незаконне виготовлення, зберігання або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України); ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України); незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок (ст. 216 КК України) [3].

Ще одним державним органом, до повноважень якого входить протидія тіншовій економічній діяльності у сфері зовнішньої торгівлі, є Антимонопольний комітет України, метою діяльності якого є забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель [5]. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» [5], до його повноважень відноситься: вносити на розгляд подання щодо анулювання ліцензій, припинення операцій, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання у разі порушення ними законодавства про захист економічної конкуренції.

Нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами, які з метою підвищення ефективності протидії злочинності та корупції координують діяльність правоохоронних органів з питань протидії злочинності та корупції.

Для ефективної протидії тінізації економіки завдяки діяльності зазначеної вище системи державних органів великого значення надається координації їх роботи, забезпеченню несуперечливості законодавчих рішень, посиленню боротьби з корупцією.

Висновки. Функціонування тіншової економіки в Україні зумовлене низкою політичних, економічних і соціальних причин. Неналежне методологіч-

не, законодавче та нормативне забезпечення економічних реформ, неузгодженість державної економічної політики з інтересами господарюючих суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, неефективність податкової системи, правова незахищеність призвели до стихійного формування нових правил здійснення господарських трансакцій, в яких регуляторна і контролююча роль поступається вимогам неформальних угод.

Значна іллегалізація зовнішньоторговельного обороту, недостатність державних зусиль щодо її подолання гальмують надходження іноземних інвестицій, не сприяють налагодженню прозорих торговельно-економічних стосунків українських підприємств із зарубіжними партнерами, тому існує нагальна необхідність у розробленні ефективних заходів із протидії іллегалізації зовнішньоекономічного сектора України в усіх її проявах.

Сучасні методи, що використовуються для оцінювання масштабів тіньової діяльності не є універсальними, надзвичайно трудомісткі і не охоплюють усіх зовнішньоторговельних операцій, а відтак, не надають можливості проаналізувати динаміку обсягів тіньової діяльності у сфері зовнішньої торгівлі. Найдоцільніше застосовувати метод розбіжностей даних — «дзеркальна статистика», сутність якого полягає у зіставленні показників імпорту товарів однієї конкретної країни з відповідними показниками експорту країни-партнера та навпаки.

Результати оцінювання динаміки іллегалізації надають можливість враховувати тіньову складову у розвитку зовнішньоекономічного сектора, причини її виникнення, що сприяє визначенню засобів і заходів з її подолання. Такими заходами повинні бути: удосконалення законодавчої системи; стимулювання легалізації підприємницької діяльності; координація (що особливо важливо) роботи усіх контролюючих і правоохоронних органів відповідно до їхніх повноважень та компетенцій; системна боротьба з корупцією; регулювання діяльності компаній, які зареєстровані в офшорних зонах та власники яких — фізичні або юридичні особи — резиденти України; запровадження обов'язкового звітування резидентів щодо активів і діяльності за кордоном; визначення правил трансфертного ціноутворення з метою протидії маніпулюванням цінами на товари у транзакціях, які здійснюються між пов'язаними особами-резидентами різних країн.

Реалізація запропонованих заходів детінізації економіки у цілому і зовнішньоекономічної діяльності зокрема забезпечить поступальний розвиток вітчизняного підприємництва.

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-X зі змінами та доповненнями на 07.01.2013 // zakon1.rada.gov.ua.

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 №2341-III зі змінами та доповненнями на 01.01.2013 // zakon1.rada.gov.ua.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI // zakon1.rada.gov.ua.

4. Митний кодекс України від 13.03.2012 №4495-VI // zakon1.rada.gov.ua.

5. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 №3659-XII // zakon1.rada.gov.ua.

6. Про положення про Державну податкову службу України: Указ Президента України від 12.05.2011 №584/2011 // zakon1.rada.gov.ua.

7. *Абалкин Л.* Бегство капитала: природа, форма, методы борьбы // Вопросы экономики.— 1998.— №7.— С. 12–17.
8. *Агеенко А.А., Юркевич С.В.* Адекватная оценка параметров скрытой и неформальной деятельности: актуальная проблема региональной статистики // Вопросы статистики.— 2002.— №2.— С. 59–60.
9. *Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б.* Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения // Вопросы экономики.— 1994.— №12.— С. 35–39.
10. *Бокун Н.Ч.* Измерение теневой экономики: трактовка понятия и основные принципы оценки // Экономика и управление.— 2006.— №8.— С. 59–38.
11. *Герасимов П.А.* Теневой сектор // Финансы и кредит.— 2004.— №17.— С. 60–62.
12. *Гуров А.* Организованная преступность и теневая экономика. — М.: Экономика, 1991. — 35 с.
13. *де Сото Э.* Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. — М.: Catallaxy, 1995. — 320 с.
14. *Дорнбуш Р., Фишер С.* Макроэкономика. — М.: Инфра-М, 1997. — 784 с.
15. *Елисеева И.И.* Оценка масштабов теневой экономики // Экономика, политика, инвестиции.— 1999.— №2.— С. 19–20.
16. Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2004–2011 роки // www.sdfm.gov.ua.
17. *Колесников С.* Теневая экономика: как её считать // Экономика России XXI век.— 2001.— №1.— С. 61–66.
18. *Латов Ю.В., Ковалев С.Н.* Теневая экономика / Под ред. д.п.н., д.ю.н., проф. В.Я. Кикотя; д.э.н., проф. Г.М. Казиахмедова. — М.: Норма, 2006. — 336 с.
19. *Латов Ю.В.* Экономика вне закона: Очерки по теории и истории теневой экономики. — М., 2001. — 284 с.
20. *Рябушкин Б.Т.* Методы оценки теневого и неформального секторов экономики. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 144 с.
21. *Тищук Т.А., Харазішвілі Ю.М., Іванов О.В.* Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: Аналіз. доповідь / За заг. ред. Я.А. Жаліла. — К.: НІСД, 2011. — 96 с.
22. *Флейчук М.І.* Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації: Монографія. — Львів: Ахілл, 2008. — 660 с.
23. *Чернявський С.С., Довбаи Р.С.* Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість. — К., 2009. — 216 с.
24. *Яковлев А., Воронцова О.* Методические подходы к оценке величины неучтенного наличного оборота // Вопросы экономики.— 1997.— №9.— С. 110–134.
25. Basel Committee on Banking Supervision (2003). Risk Management for Electronic Banking and Electronic Money Activities.
26. *Entorf, H.* (1998). Illegal migrants and rational behavior: Modeling the market for illegal migration, mimeo. Universitat Wurzburg. 568 p.
27. Eurostat statistics. International trade // epp.eurostat.ec.europa.eu.
28. *Feige, E.L., Feige, E.* (1979). How big is the irregular economy? Challenge, 6(22): 5–13.
29. *Grossman, G.* (1977). The "Second economy" of the USSR. Problems of communism, 5: 25–40.
30. *Gutmann, P.* (1977). The Subterranean Economy. Financial Analysis Journal, Vol. 33.
31. *Gutmann, P.M.* (1979). Statistical Illusions, Mistaken Policies. Challenge, 6(22): 14–17.
32. *Hart, K.* (1973). Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana. Journal of Modern African Studies, 11(1): 61–90.
33. ILO (1972). Employment, Incomes and Equality: a Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya. Geneva: ILO.
34. *Katsenelinboigen, A.* (1977). Coloured Markets in the Soviet Union. Soviet Studies, 29(1): 62.
35. Nominal and real GDP, total and per capita, annual, 1970–2011. United Nations Conference of trade and development // unctadstat.unctad.org.
36. *Schneider, F.* (2010). The influence of the economic crisis on the underground economy in Germany and the other OECD-countries in 2010: a (further) increase. University of Linz, Austria. 10 p.
37. *Tanzi, V.* (1980). The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications. Banca Nazionale del Lavoro, 135(4): 427–453.
38. United Nations Commodity Trade Statistics Database // comtrade.un.org.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2013.